ORTHODOXAE FIDEI PROPUGNATORI CONCIONATORI EGREGIO
ORIENTIS EX METROPOLI ROMAM REDEUNTI
HIC MENSES OCTO PERPESSA EX HYDROPISI OBEUNTI
DIE II OCTOBRIS AERAE CHRIST. MDCCLXXIII.
AETATIS SUAE ANNO LXXIV.
HANC IPSAM ARMENIORUM SUAE NATIONIS ECCLESIAM
HAEREDEM TESTAMENTO RELINQUENTI
CURATORES
TANTO PASTORI GRATI ANIMI MONUMENTUM
POSUERE.

Ղ. Պոլիս. Հ. Գ. ԴԱԼԵՄԳԵԱՐՆԱՆ

(Վերջ։)

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՆՑԱՑ ԳՈՒՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՑԱՐԱԶԱՐԱՆ

Բարբառներու ուսումը նորատունկ գիտութիւն մըն է մեր մէջ եւ չի մշակուիր դեռ բոլոր այն կարեւոր հոգածութեամբ որուն արժանի է։

Բարբառագիտութեան ծառայութիւնները բազմադիմի են — լեզուաբանական, բանասիրական եւ պատմական։ Անիկա կ՚օգնէ մեզի հայ լեզուին հին, նոյն իսկ նախապատմական հոլովոյթին ընթացքը նշմարել ընդ աղօտ, եւ լեզուին ամբողջութեանն ու բնիկ ոգւոյն աւելի ճշգրիտ տեսիլը ունենալ։ Գաւառական բարբառը իր բազմազան աղաւաղութիւններուն եւ օտար տարրերու առատութեամբը կը նմանի փլուզեալ յիշակոթի մը որուն խառնակուտակ դէզերուն մէջ պահպանուած կը մնան հին հրաշակերտին շատ մը մասերն անվթար ու անաղարտ — Մասեր որք նորակառոյց շինուածին կրնան հայթայթել բազում չքնաղագեղ տարրեր։ Վերջապէս գաւառական բարբառին մէջ կը լսենք սիրտը զայն խօսող ցեղին...

Իմ ողբացեալ բարեկամս, Ծովհաննէս Եփ. Ջանիկեան, իր "Հնութիւնք Ակնայ" կոչուած Տառորին մէջ տուած էր արդէն Ակնայ գաւառականին ճշգրիտը։ Սակայն Տարկ էր այդ աքանչելի բարբառը աւելի քննական եւ լիակատար ուսման մը նիւթ ընել։ Այդպիսի ուսում մըն է զոր ներկայ Տատորուս կու գամ ընծայել։

Գաւառականի մը բառերուն եւ բացատրութեանց ճշգրիտ նշանակութիւնն եւ նուրբ երագնեռն լծուիլն Տասկնալու Տամար պէտք է անդատին ի մանկութենէ լսել զանոնք գործնական կեանքի մէջ՝ անոնց մասնաւոր առիթներուն եւ յատուկ ընկերային միջնորդին մէջ։ Ակնայ բարբառը իմ իմացական եւ զգացումնական էութեանս մէկ մասը կը կազմէ, եւ կրնամ ուրեմն գիտակցօրէն Տետազօտել զայն եւ ճշգիւ նկարագրել։

Հազիւ Տարկ է ըսել թէ այսպիսի աշխատութեան մը ձեռնարկողն պարտի նաեւ Տմուտ ըլլալ դասական, Տին գրաբար Տայերէնին, որ մեր գնաՏատումներուն եւ բաղդատութեանց ապաՏով խարիսխը եւ չափանիշը կ՚ընծայէ։ Իմ այս երկասիրութեան քիչ սատար չեն եղած նաեւ ուրիշ Տայ բարբառներու մասին տեղեկութիւնները։ Ես բաղդն ունեցայ բնիկի մը շրթունքին վրայ ուսումնասիրել Սասունի բարբառը, լեռնորդիներու բարբառ մը որ, թէեւ իմ գաւառականին նրբութիւններէն եւ ճոխութիւններէն զուրկ, այլապս, Տամաձայնական հինչ հինչ Տանգամանքէ, ամենէն մերձաւոր ներկայացուցիչն է մեր Տին գրաբարին, այսինքն այն գրաւորին զոր մեր Ե գարու գրական նախնեացմէ աւանդեալ ունինք։ Ցարօնի եւ Վանի գաւառականներն, որ չեն կարի ընդՏատ Սասնոյ բարբառէն, չափով մը ծանօթ են ինծի Տրատարձակութեամբ։ "Մանանայ"ին շնորՏիւ։ Գազանճեան էֆ. ի "եւ գոհիլ գաւառաբարբառը" կը պարզէ ինծի այդ բարբառին մասնայատկութիւններն, բարբառ մը որ Տաճախանոյն է իմ գաւառականին Տետ։ Ս. յս ծանօթութիւններն կարող կ՚ընեն զիս մերթ ընդ մերթ բաղդատական դիտողութիւններ ընել այլեւայլ բարբառներու մասին, եւ այսպէս տալ գործոյս գաւառաբարբառներու վրայ ընդՏանուր տեսութեան մը գծերն ալ։

Ներկայ աշխատասիրութեան տիրական տեսակէտը բանասիրական է, որուն տառագարտ եղած է լեզուաբանականը։ Բարբառին աղաւաղումի եւ քերականութեան երեւոյթներն քննուած են Տոս օրքան Տարկաւոր էր զայն ճանչցնելու Համար իր էական մասնաւորութեանց մէջ, եւ միանգամայն անոր արժէքն ու կարեւորութիւնը գնաՏատելու իրրեւ օճան եւ սատար մեր արդի Տայերէնին չինութեան։

Խրթին ճոխ եւ պատուական է օճանը զոր Ակնայ գաւառականը կու գայ ընծայել արդի Տայերէնին կատարելագործմանը։ Անիկա կը

digitised by A.R.A.R.@

բերէ նոր արմատներ, նոր ածանցեալներ ու բարբեր որոնք գերազանցապէս հայացի ու աղուոր են, զուգապատիւ ոսկեղենիկ մատենագրութեան ընծայածներուն։ Կան կարգ մը բառեր ալ որք իրենց հայ աշխատանութեանը մէջ գեղափայլելու համար քիչ մը սրբագրելու պէտք ունին։ Քիչ չեն այն կարգի բառերն ալ որք, թէպէտ լեզուին ազնուականութեան դասական չափանիշին չեն համապատասխաններ, տակաւին դրոշմը յայտնի կը կրեն արդի հայերէնի մէջ ապահովապէս ընդունուելու համար։

Ակնայ գաւառականին "գեղեցկութիւնն„ պատմող գլխուն մէկ հայ բանասիրութիւնը պիտի գտնէ ճարտար, ընդարմիտ, կատուկ եւ հանճարեղ խօսքեր եւ բացատրութիւններ որք համարձակ կրնան դրուիլ աշխարհիս ամենէն մեծ խօսքի վարպետներուն ամենալաւ ֆռազներուն քով։

Բառին կազմին ու խօսքին ձեւը ցեղին իմացական յատկութիւններն յայտնի կուտան, մինչ սիրտը ի հանդէս կու գայ ժողովրդական փոքրիկ բանաստեղծութիւններուն մէջ։ Առոնցմէ ալ ընտրանօք դրուած են այս հատորին մէջ։ Այս պզտիկ քերթուածները բազմաճամուկ բառաստաններու չեն նմաներ, ինչպէս Ցանգներու, Շէյքսփիրներու եւ Հիւկոներու արտագրութիւնք, այլ լերանց կողերուն վրայ ինքնաբոյս վայրի ծաղիկներու նման են, պարզ գեղեցկութեան հրաշալիքներ։ Թէպէտեւ անոնց հոգեկոյր զօրութիւնը իմ վրայ ըստ մասին ընծայելի քաղցր դրախտակաց մանկութեան մը անուշիկ յիշատակներուն, գնահատումս բոլորովին ենթակայական չէ, եւ վստահ եմ թէ ցուրտ արտաքնական վերլուծումն ալ պիտի ցոյց տայ անոնց գերագանցութիւնը, տեսակէտով մը անգլելի։

Նախ-Նորք։ Մ. Ս. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ներածական դիտողութիւններ։

(Ա — Ակնայ, Բ — Եւդոկիա, Ս — Սամսոն, Վ — Վանի գաւառական)

1. Որեւէ ցեղի մը անցեալ կեանքն ամենէն վաւերական տուեալն է անոր լեզուն։ Քաղաքական եւ ազգային ինքնաւարոյն կեանքի շրջաններէն ատենի հեռանալ՝ մինչեւ խորագոյն նախապատմական գարերը կը հասնին լեզուին վկայութիւններն որք ցեղի մը իմացական, գեղական եւ բարոյական փոխադարձութիւնները հաւատարմօրէն կը վիպեն։

Հայ լեզուի համեմատական հետաքննութիւնը ապացուցած են թէ մեր ցեղը հնդեւրոպական ընտանեաց ուշ ասիական, այլ եւրոպական հատուածին կը պատկանի։ Հայ գաւառաբարբառներու մանրակրկիտ եւ համեմատական ուսումն ալ կոչուած է ամբողջացնել եւ հաստատել գաստական հայերէնին քննութեանց եզրակացութիւններն։

Ան այժմ դժուար է գուշակել թէ բարբառագիտութիւնը ոյնչափ պիտի ծաւալակէ ճանչնալու նախահայերէնը, այսինքն մեր լեզուին նախապատմական շրջանի վիճակը։ Լ. Մաբերանց, ակնարկելով Tomson ատ այս ըրած փորձին, վաղաժամ կը համարի զայն՝ նայելով հայ գաւառաբարբառոց գիտութեան դեռ շատ թերակատար վիճակին[1]։

2. Սոյգ է, սակայն, թէ բարբառներու քննութիւնը սահմանուած է աւելի մտերմական ծանօթութիւն մը տալ մեր լեզուին այն շրջանի վիճակին վրայ զոր ունէր ան ն. Ք. Ի դարէն մինչեւ Ե դարը Ց. Ք.։ Մխոթարի ժամանակէն առաջ հայերէն տառեր եւ գրութիւն եղած է, բայց քիչ, եւ այն քիչէն բան մը ցարդ չէ եղած երեւան։ Միայն "Թուելեաց„ կամ վեպերու հատակոտորներ, Ե դարու հայերէնին աւելի հին ձեւով, մեզ հասած են, մեր հին մատենագիրներէն պատահաբար չիշուելով։ Ե դարու մատենագրութիւնն է ուրեմն հնագոյն ստուգաբանը հայ լեզուին։ Մեր գրականութեան հիմնարկութեան, Սահակ ու Մեսրոպ, եւ անոնց աշակերտներն, Եզնիկ, Ցովսէփ, Կորիւն եւ ընկերներ, մեզ թողած են թարգմանեալ ու ինքնագիր գրքեր ուր հայերէնը կը ներկայանայ իբրեւ մին հին աշխարհի մեծագոյն լեզուներէն, իբրեւ հաւասարը լատիներէնի եւ յունարէնի։ Ի ներկայութեան այդ շնորհազեղ եւ կոթողի, միանգամայն պարզ ու կանոնաւոր լեզուին՝ ինդիր կը ծագի թէ ան ինչ չափով հաւատարիմ ներկայացուցիչն է հայ ժողովուրդին այնժամու խօսած լեզուին. — թէ արդեօք մեր գրական նախնիք գհայերէնը ամենէն աւելի զարգացած լեզուներուն հասակին հասցնելու իրենց ճիգին մէջ չբռնազբօսեցի՞ն զայն ու չպլանդակեցի՞ն՝ ատոր պահլաւերէնի հետեւողութեամբ, եւ անոր յուռարէնի նմանողութեամբ։ Քննութիւնք ցոյց կու տան թէ մեր նախնիք

---

1 Մաբերանց. Հայերէն բարբառախոսութիւն էջ 15 եւ 22։

գիտցած են այդ երկու փորձանքներէն եւս խոյս տալ եւ հայերէնը մատենագրական վսեմ բարձրութեանը հասցնել անոր բնիկ ոգւոյն եւ միութիւներուն համաձայն ուղղութեամբ մը։ Եւ ահա հայ բարբառներու ուսումն եւս կու գայ նպաստաւորելու եւ դարու ռահվիրիներ գրաքերին հիմնական գծերը կը գտնենք մեր բարբառներու մէջ մինչեւ այսօր, հակառակ այն լոյսի աղաւաղմանց զորս անոնք կրած են տասնեւհինգ դարերու ընթացքին։ Օտար լեզուաց հետ շփումը եւ քաղաքական դէպքերու թաւալումը չէին կրցած մինչեւ ե դար եւ չեն զօրած յայնմհետէ խաթարել հայերէն լեզուին իսկութիւնն ու հիմնական նկարագիրը։ Երբ մեր բարբառներու փոշին կը սրբենք եւ աղտերէն ու օտար տարրերէն կը մաքրենք զանոնք, կը գտնենք բնիկ հայ լեզուն իր չքնաղ եւ հրաշագործ գեղեցկութեամբը մէջ մշտափայլ։

Բարբառներու ուսումն ոչ միայն ոսկեղենիկ գրաբարին հայացի հանգամանացը կը բերէ իր անբեկեղելի վկայութիւնը, այլ եւ հզօրապէս կը նպաստէ հայ լեզուին խորագոյն եւ լինկատար ծանօթութեանը։ Մեր հին մատենագրութենէն գուրս միացած է լեզուին հարստութեան կարեւոր մէկ մասը զի գրողներն ատիթ ունեցած չեն գրելու ամեն ինչ որ հայ ժողովուրդը կ'ըսէր։ Բարբառագիտութիւնը մեզի կը բերէ նոր արմատներու, նոր ածանցներ եւ բարդ բառերու անհամար բազմութիւն մը՝ բնիկ հայերէնի բոլոր բարեմասնութիւններուն շնորհազարդ։ Արդի հայերէնը, իր կերպաւորման՝ ներկայ արագ ընթացքին մէկ ոլքան անոնդ եւ ոյժ պիտի ընդունի ուրեմն մեր բարբառներէն։ Միայն Ակնայ գաւառականը կարող է՝ եւ ներկայ աշխատութեամբս կու գայ ընծայել ոչ նուազ քան հազար պատուական հայ բառ ու ատացուած՝ լի շնորհքով ու անբիծ գեղեցկութեամբ։

Թէ ինչ պիտի հասկնանք "բնիկ, կամ "ճշմարիտ հայերէն" լսելով, թէ ինչ սկզբանց համաձայն կարելի է ճանչնալ բուն հայ բառի մը կերպարանը, հոս չունիմ ճառելու։ Այն կարծիքն ունիմ որ գաւառական բարբառներու խորագոյն ծանօթութիւնը պիտի օգնէ լեզուաբան գիտուններուն եւս՝ լոյս սփռել կարգ մը բաներու վրայ որոց մասին վէճ եւ անհամաձայնութիւն կը տիրէ — համեմատել կամ ընդելացնել կը համարին զայնս եւ ոմանք բուն հայերէն։ Բարբառագիտութիւնը շատ մը դէպքերու մէջ ցոյց պիտի տայ, կարծեմ, թէ վիճակալ բառերէն ոմանք ծանօթի եղած ըլլալու են հայ ժողովուրդին նախապատմական դարերէն ի վեր, եւ կը պատկանին հայերէնի հիմնական բառագանձին։

Սակայն երբեմն շատ դժուար է օձապոլը բնիկէն զանազանել։ Բարբառագիտութիւնը պատի ծայրագոյն զգուշութիւն ի գործ դնել չխարուելու համար այն օտար բառերէն որք հայ հնչարանութիւն եւ ձեւ զգեցած են։ Այսպիսի բառեր, իբրեւ հայերէն, նշանակուած կը գտնուին հաւաքածոներու մէջ։

Հայ արտասանութեան միութիւն է օտար բառերուն վրայ ձայնաւորներն ուղիղ մեծ ձայնաւորներու վերածել. այսպէս, գ. օ, օտարին "շէքեր,ը մենք "շաքար, կը հնչենք, եւ "ըպրըն,ը "իպրեխ,, թուղթ արտասանութիւնը ասոր ճիշդ հակառակը կ'ընէ հայ բառերուն համար, եւ մեր "ձախորակ,ը "չըշրրըխ, , "բանճար,ը "փէնճէր,, "ԱԿն,ը "Էկին, կը հնչէ։ Ուրեմն տառադարձութիւնը բառերուն ցիւղափոխութիւնն է, կամ նոյն լեզուական միջավայրին յարմարցուիլը։

Հարկ է ուրեմն նախ եւ առաջ խնամով ճշդել կասկածելի բառի մը հնչումն եւ նշանակութիւնը։ "Չամլայ, բառը, զոր օրինակ, իբրեւ հայերէն յիշուած է "եւդոկիոյ գաւառաբարբառն, մէջ եւ բացատրուած է իբրեւ "համախոհ,։ Ալդ բառն ունինք Ակնայ գաւառականին մէջ եւս եւ հնաոսեակ գիտեմ թէ նշանակութիւնն է ոչ "համախոհ, այլ համաստխճան։ "Ա-ը ք-ի համայ չէ, խօսքը կը նշանակէ թէ անոր հաւասարը, ընկերային գասակիցը չէ։ Նշանակութեան այս ճշգրտումը թէպէ կու տայ մեզ վճռել թէ այդ բառը մեր "բայ, (խօսք, բան,) արմատէն չէ, այլ պարսկերէն "փայէ, (աստիճան) բառէն, եւ է օտար ու մերժելի։

Կասկածելի բոլոր բառերը պէտք է զգուշաւոր բաղդատութեան դնել տանկերէն եւ այլ դրացի լեզուաց հնամատոյցներուն բառերուն հետ։ Ակնայ գաւառականին մէջ "խարտեշ,, որ կայ նաեւ վանեցիներուն մէջ՝ կոչումն ձեւով, շատ հայագէմ բառ մըն է։ Սակայն օտար "խալատ,էն է յայտնապէս։ "Ազուոր ես չունիս խալատ, ըսել էմնէն տեղ է պէ-խալատ, (Ա) խօսքին մէջ օտարութիւնը ինքնին կը տէնցնի։ "գահ, (Վ) որ պահ կամ ժամ կը նշանակէ "կեահ, պրս. բառին հայացած ձեւն է. նոյնպէս հին, հնոտիկ, հին եկաւ (Վ), եւ "ճինա գլոխ ժողվեցաւ, (Ա), օտար "ճին,ն է։

digitised by A.R.A.R.@

"թխել„ն ած. "թըզմագ„ն է, բուն հայերէնը "կռել„ է (ս)։

Ղ եւ ռ տառերով սկսող բոլոր բառերն կասկածելի են, եւ կրնան իբրեւ օտար մերժուիլ, ինչպէս նաեւ ֆ պարունակողներն, զ. օ., ֆլֆլըն. ֆոխրոտքալ, ֆոսլ, ռինոտ, ըռըտիկ, դմմալ, ղշ, ան-ղուղտ, զռոճ-ի անել (ե), ֆըխիկ նետել, ֆիլ տալ. ֆոխել (ս) եւայլն։

Մանր ուշադրութիւն կը պահանջեն բնաձայն բառերը (onomatopée), այսինքն անոնք որ նշանակուած առարկային կամ գործողութեան հանած ձայնին նմանութիւնն են։ Ս.յս կարգի բառերէն ոմանք կրնան այլացեղ լեզուներու մէջ գտնուիլ առանց որ իրարմէ փոխառնուած ըլլան։ Հին հայերէն չոփ-շատկիմ բառին արմատը, ած. չոփ-մաք, եւ ֆռանսերէն happer, եւ վերջապէս մեր գաւառական (մանկական լեզուով) հոփփ անելը, բոլորն ալ նոյն յնդաձայնական ծագումն ունին եւ նոյն նշանակութիւնը, սակայն կը թուին չորսն ալ իրարմէ անկախօրէն շինուած ըլլալ։ Բուն հայերէն է դղրթալ բնաձայնը, իսկ ֆիւրթալ-ը ած.ի նմանութիւն է եւ մերժելի։ Ս.յդ տասնչերէն բառին համապատասխանող ուրիշ բնիկ մըն ալ ունինք որ է ֆռֆռալ։ 8ած. ղռիալտալ եւ ֆռիլտալ կրնան անկախօրէն յօրինուած ըլլալ կամ հայերէն "ֆռյնիլ„ եւ "պռյնիլ„էն օրինակուած։

Ժամանակ այն կարեւոր իրողութիւնը թէ հին դարուց մէջ, ինչպէս կը տեսնուինք պեղելով[1], հայկական բառեր փոխառութեամբ մնացած են Թուրք լեզուներուն մէջ, ինչպէս, օրինակի համար, էչէ, խոյն, ղալ, ղալ, փեղ, ղոբուն, փոլոր, որք հայերէնէն է, խոյ, ոռ, խոյս, բեղուլ, ղոռն, փոռոբ բառերն են։ Ոչնչէ աւելի բնական է քան որ Թուրքերը, միջի դարերէ ի վեր դրացի, ուրիշ շատ մը բառեր ալ վերջին ժամանակներս առած ըլլան հայերէնէ, ինչպէս իրաք առած են, զ. օ., կարգ մը պարտիզպանական եւ մշակական բառեր, ֆիւճէր, լիւլի, ղըղի, ղոփ, ղոռն, պոռան, ղպան, ֆեօֆեր, որք հայերէն ֆռնճոբ, ղալի, ղըղի, ղոփ, ղոռն, պոռան, ղպան, ֆոֆոռ բառերն են։ Նոյնպէս բնական էր որ հայերէն տեղւոյ յատուկ անուններն փոխ առնէին անունք, ինչպէս, կեպկէն, Էկին, կէմիրկեպ, Զարազ, Հափանուս, Ա.յներ, (կապան, Ակն, կամարակապ, Զարազ, Հէրէկղոզ, Ա.յներ), որոց մեծ մասը օսմանեան հնչում եւ գոյն առած են անոնց չերմանց վրայ։

5. Բառ մը հայացի Հանգամանքը ստուգելէ ետք՝ կը մնայ նաեւ հշռել անոր արժէքը։ Ինչպէս հին գրաբարին նոյնպէս եւ գաւառականն բարբառներուն մէջ կը գտնուի ոսկեղէն առընթեր նաեւ արծաթի ու կապար։ Գաւառականներուն մէջ ցեխ ալ շատ կայ, բոլորովին խառնելի։

Ո-ին է բառը որ (1) բնիկ հայերէն է, ոչ օտարամուտ, (2) կազմը գեղեցիկ է, հնչեարաւորէն կորովի կամ ախորժելի. (3) իմաստը կարեւոր է, կամ նոր նշանակութիւն մը կամ նոր երանգ մը արտայայտելու կը ծառայէ։ "կիպ„ (ս) նոր արմատ մըն է, "արեգի„ (ս) նոր ածանցեալ մը, "կենատ„ (ե), "տիմոյմ„ (թարգմ.), "խաղընկեր„ (ս) բարդեր, որոնք ոսկեղինիկ գրագարին ամենէն ազնիւ բառերուն նման են, ամեն քննադատութենէ գերիվեր։ Սահակ եւ Եզնիկ ալ կարող էին այսպիսի բառերը գործածած ըլլալ իրենց ամենէն մաքրամաղ էջերուն մէջ։

Ընդհանրապէս այն բառը որ թեպետ բնիկ հայերէն է, հնչմամբ ախորժելի, նշանակութեամբ կարեւոր, սակայն յօրինուածին մէջ թեթեւ խառնուրդ մը կը կրէ ոսկեղինիկ գրաբարին ազնուագոյն տիպարէն. ա. յօդակապը զանց ընել է գատ (ինչ որ գրաբարն ալ կ'ընէ երբեմն — ջըհոր —) կամ գրաբարի ծանօթ նշանակութիւններն տարբեր առում ունի, կամ բարդածոյն մը փոփոխած է, կամ ձայնաւոր մը նուազած, ինչպէս "առջինեկ„, "ինկաւոր„ (վ. լուանոս), "բռնատուն„ (վ. բանա). "չքեր„ (վ. ամուլ). "չիր„ (վ. չոր մրգեղէն). "կածառ„ (ա.), "խմոյք„ (ա. եւ ե. մկուն խմածէն աւելցածը). "անկոյղ„ (ա. վէս, ինքնահաւան). "մոմոտալ„ (ա.) "շոգշգալ„ (ա. աղտոր հանգերձներով եւ զարգերով փայլել, փերեւեւտել). "Ճուկ տալ„ (ա.) եւայլն։ Ա.յսպիսի "արծաթ„ կարգի բառերը պատուական հայերէնն են, զանոնք առաջին անգամ լսողն իսկ կրնայ իսկոյն կամ քիչ մը անդրադառնալով նշմարել նշանակութիւնը։ Եթէ Սահակ ու Եզնիկ այսպիսի բառերու հանգէպ վերապահ կեցուածք մը ունեցած են, յորիւն եւ ուրիշներ հաւանած են անոնց։

Կարելի է մինչեւ անգամ վիճել թէ այս բառերը ոչ մէկ կերպով նուազ ազնիւ են քան գրաբարին ամենէն ազնուականներն. կրնայ ըսուիլ թէ "ինկաւոր„ը աւելի պարզ է քան լուանոս„ը, եւ "առջինեկ„ը աւելի քան "անդրանիկ„ը. — թէ "կածառ„ աւելի հին ձեւով յօրինուած մը ունի քան "ունելի„, — թէ "բռնատուն„ը աւելի հայացի է քան "բանա„ը

[1] Պեղելը=. հայերէն եւ գրացի լեզուները։

digitised by A.R.A.R.@

որ պարակերէնէ եկամուտ կը համարուի. — թէ "չիր„ը իբրեւ. "չոր„ի մէկ զանազանակը կամ ենթաձեւը, լեզուին զարգացման օրէնքներուն համակերպ ե եւ օրինաւոր. — թէ "չքեր„ը գէթ կ'արժէ "ամլ„ը, — "տնկոզ„ը անպտուղ իր ե իրբեւ բնիկ եւ պարզ, "մոմմալ„ը բացատրուն, "շողշոքգալ„ը անգլերէն կազմով ու հայագանութեամբ: Ուրեմն այսպիսի գաւառական բառերն պատուական եւ ընտիր հայերէն կոչելով չափազանցութիւն մ'ըրած չենք ըլլար, քանի որ կարելի էր զանոնք մաքուր "ոսկի„ի կարգն իսկ դասել:

Մինչ արծաթափայլին ու ոսկեփայլին միչեւ խնդիրը հաշիւ զգալի է, "կապար„ը որոշապէս ստոր է անոնցմէ:

Կապար կը համարինք այն բառերը որոնք օտարութեան յայտնի նշան մը չունին եւ շատ կասկած չեն ներշնչեր, բայց եւ այնպէս չենք ուզենար լեզուին բնիկ բառերուն կամ արմատներուն հետ անոնց կապակցութիւնը. այն տպաւորութիւնը կ'ընեն մեր վրայ իբր թէ լեզուին հին բառագանձին մոլորեալ եւ կորսուեալ մասերը չեն որ գաւառականի մը միջոցով մեզի կը ներկայանան, այլ գաւառական եւ յետին ծագում մ'ունին, կամ՝ բնաձայնական յաղող նմանողութիւններ են, տեղական նորաբանութիւններ: Կրնան անդրագոյն հետազօտութիւնք եւ րեւան հանել աստնմէ ամենց օտար ծագումը: Օրինակի համար յիշենք "շախլակ„ (Ս. ապտակ), "տախ„ (Վ. տարիքը, ժամանակը անցած, խօրի). "լախ„ (Վ. փուռ, հոտած). "մուռճ„ (Վ. տորին պուռկ). "էանչուլ„ ըլլալ, (Ա. անգամի մը կոտրիլ եւ կախուիլը). "լուլախ„ (Վ. կարկաչախառն անձրեւ). "սլալ„ (Վ. տառնամանիք). "անքոտ„ (Ա. կարօտ). "ակար„ գտնել (Ա. խծբծել). "գուլուխ„ (Ա. յօղր եւ խծբծան կին). "գոբանալ„ (Ա. գովեստէ մը ազդուելով չափազանց ուռիլ, գոռոզնալ). "թէհ-թէհուռ„ (Ա. խարխուլ, անհաստատ. "շթատ„ (Ա. կոշտ եւ անզգոյշ կերպով վարուող կոտրող, թափող), եւայլն:

Ասոնք կարգի բառերն ոչ ոք կրնայ համարձակ գործածել այլոյ հայերէնի մէջ, զի անհասկնալի կը մնան՝ առանց բացատրութեան, եւ անստուգաբանելի կը թուին: Սակայն եւ այնպէս գաւառական լեզուին բառագանձին մէջ պէտք է անցնին, այն յուսալ որ նոր լոյս սփռուի թերեւս անոնց վրայ, ոմանց օտարականութիւնը, այլոց ճշմարիտ հայութիւնը հաստատուի: Կրնայ օր մը ցոյց տրուիլ, օրինակի համար, թէ "սլալ„ բառը "սուլեմ„ ի արմատէն է եւ ցրտաշունչ սառնամանեաց սուլման ձայնէն կազմուած է. եւ թէ նոյն արմատէն ուրիշ բառեր ալ կը գտնուին վանի կամ այլ գաւառականի մէջ. այն տեղն բառը կը բարձրանայ արծաթի աստիճանին: Եթէ հաստատուի թէ "առկար գտնել„ բացատրութեան մէջ "եկէր„ (եթէ) օտար բառը ունինք ձայնաւորի փոխոխումով, բառը կ'արտաքսուի սպառապուռ:

Կապար համարելի են նաեւ այն բարդ բառերը որք տաճկերէնի հետեւողութեամբ շինուած տեղական բացատրութիւններ են, եւ որոց բնիկ հայերէն համապատասխանները կան. զ. օ. "խօսքկապ. (տե՛ս պոռը, նշանախօսութիւն):

Ցէն կամ տիրմ են այն ամենը որ կոշտ ու կոպիտ աղաւաղմունք են հայերէն բառերու կամ օտար բառեր են հար հնչումի առած, եւ կամ բուն հայ մանրիկի մը, բառի մը կցուած են: Այս խոտան կարգէն են, զ. օ. "խեռնիկ„ (Վ. մէկ տարեկան հորթ,) որ "հերսըննիկ„ի աղաւաղեալն է. "պայտգ„ (Ա. պատրոյգ). "չալել„ (Ա. նուագել.) "կլայեկ„ (Ա. եւ Ե. անագ. տճ. խալայ):

Ասոնք խոտելի կարգին կը պատկանին բոլոր այն ոճերկ ապերասանութիւններն որք ծնունդ կու տան անճաշակ նորաձայնութիւններու, բռնազբօսիկ նմանաձայնութիւններու, ինչպէս "աճիլ ու գաճիլ„ (Ա.). "գովել ու լօֆել„ (Ա.). "ձան ձուն„ հանել, "վադ վադ„ ընել, "խոթ խոթ„ կրծել, եւ այլն:

6. Ա.ելորդ չ'ըլլար դիտել թէ գաւառականն ընտիր ու պատուական բառերուն մէջ շատեր կան որ պզտիկ սրբագրութիւն մը կրելէ ետք պարտին արդի հայերէնի մէջ մտցուիլ: Ուղղագրական սկզբունքներ կան արդի հայերէնին համար ընդունուած եւ նուիրագործուած որոց հարկ է համակերպիլ նորամուտ գաւառականները՝ որպէս զի լեզուին մէջ միութիւն եւ ներդաշնակութիւն պահպանուին: Փոքր Ասիոյ գաւառականը, որուն ներկայացուցիչն է Ակնայ բարբառը, երբ արեւմտեան նոր գրաւորին հիմ առնուեցաւ, կարգ մը ուղղագրութիւններու ենթարկուելով բարձրացաւ այդ դիրքին. օրինակի համար, "մար„, "հար„, "ծար„ արբագրութեամբ եղան հին հայերէնի "մայր„, "հայր„, "ծայր„: Այս կերպով միօրինակ եւ անշփոթ կը մնան անոնցմէ շինուածներն ալ "մայրենի„, "հայրական„, "ծայրագոյն„: Արդ, երբ նոր բառ մը, իբրեւ ընտիր, ընդունինք գաւառականէ մը, պարտինք զայն համակերպել ուղղա-

digitised by A.R.A.R.@

դրօրին արդէն ընդունուած քաղաքացիական օրէնքին ետ այսպէս ըսենք — : Շատ լաւ բան է "մարտնեսիկ„ (Ա.) Ծօրմէն բաժնուելու չդիմացող (տղայ). սակայն պէտք է որ "մայրաեսիկ„ առղղագրենք գայն։ "Ծարկորու„ ընտիր է (Ե.), "ծայրը կորսուած„ (թէև ըլլայ թէ գործ թէ խօսք կամ հաշիւ, ետ կնճռուոտ) սակայն պէտք է ուղղել եւ ըսել "ծայրկորու„, որուն նման է "տարկորու„ (Ե.), որ տարագրութեան մէջ կորսուած, ու անյայտ եղող պանդխտ կը նշանակէ։ կարելի է "ծայրկորոյս„, "տարկորոյս„ ուղղագրել, ինչպէս ունինք "աղտկոտոյս„ (Ա.), սակայն չեմ կարծեր թէ հարկ է, զի "կորս„ ալ կրնայ "կորնչիմ, ի սրմաստը հասմարուիլ, ինչպէս "կորոյս„ը, քանի որ բուն արմատը "կոր„ է։ "Հարանքորո„ը պէտք է ուղղագրել "հարանքոյր„, "երկրմայր„ը՝ "երկրմայր„, "սաներմայր„ը՝ "սանամայր„, "թխմայր„ը՝ "թխմայր„, "ընտալ„ը (խօսիլ, զառանցել. Ա.)՝ "ընդայլ„, "հաւկոր„ը՝ "հաւկոյր„։

"Ցաշտքեր„ը կ'ուղղագրենք "տաշտաքեր„, զի չենք կրնար սի տեղ ը յօդակապ ընդունիլ սակայն նոյնութեամբ առնելու ենք "գիշերփախ„, "կերկոխ„, "մազկարօտ„, "չարխափան„ եւ այլն, եւ չփորձել "յօդակապն յաւելուլ եւ ըսել "գիշերափախ„, "կերակոխ„, "մազակարօտ„ եւ այլն. զի լեզուին մէջ հարկադրիչ օրէնք մը չկայ "յօդակապը ամեն դէպքի մէջ դնելու, դրաբարն ալ կը վայելէ այդ ազատութիւնը, զի կ'ըսէ "Հրդեհ,,, "Հրեղէգ,,, "Հրգող,,, "Ջրմուղ,,, ինչպէս նաեւ "Հրաբուղխ,,, "Հրաբաշխ,,, "բանաքաղ„ եւ "բանաբեր„, "աստուածապաշտ„ եւ "աստուածապաշտութիւն„։ Նոյն ազատութիւնը կը վայելէ՝ գաւառականն եւս, զի ունի "մարդաշղող . "մարգամտ,,, "մամոլոր,,, խնամոլիկ,,, ինչպես նաեւ "ներքնգործ,,, "աղնեւծ,,, "մանանշունէ,,։ Գաւառացին ասոնք բնական կը հնչեն եւ ան կանջը կը գայթակղի երբ "մազկարօտ„ի տեղ կը կարդայ "մազակարօտ,,, օրինակ իմն՝ Ցորչափ բառին նշանակութիւնը պարզ կը մնայ եւ արտասանութիւնը հեշտ, ո յօդակապը յապաղող գաւառականներն ընդունելու են ինչպէս որ են։

Ազատութեան օրինաւորապահմանները տեսնել եւ լսած այնմ վարուիլ պէտք է։ Ինչպէս արդէն գիտեցի, օրինաւոր սահմանը կ'անցնի գաւառականը երբ "„, յօդակապի տեղ է կը դնէ. նոյնպէս անիրաւ է երբ արմատի մը նման ձայնաւորներուն երկուքն ալ կը սղէ, թէպէտ թոյլ կաւ տանք երբ զմին միւսին տղէ։ Թափելը փեմ „ը կ'ընդունինք, քայց "շոլորիլ„ը տոիպուած ենք ուղղագրել գեմ "շոլորիլ„ի, եթէ ոչ "շոլորիլ„ի։

Թարգման մը քննութեանը մէջ ի հարկէ բոլոր տարրերը իրենց գաւառական ձեւովը մէջ կը բերուին, առանց արլագրման. սակայն մեր այս բարբառի "բառարանին„ մէջ պիտի գրուին՝ ի փակագիծ՝ արլագրեալ ձեւերն եւս այն բառերուն որոնք արլագրման կարօտ են արդի հայերէնին մէջ գործածուելու համար։

(Շարունակելի։) Ս. Ս. ԳԱՐՈՒՆԼԵԱՆ

ՅՕՒՐԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՅՕՒՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն։)

31.

1. Հայ. *դլուխ-ն բան իս բարգաւթիւն մ'է, ուր *նաւը *նաւ էր առ հասանէմ, հմմտ. նաեւ ֆլյուտա։ Հայ. *ֆլյուտա եւ *դլուխ ժողովրդային ձեւեր են բուն գրաբար *ֆլյուտահոտ եւ *դլուխոտ տեղ։ Առաջին մասը *դլուխ-ի *դլ(ո)-էն գալով. փոխ առնուած յունե. μεχρόν է (առ μεχρός "փոքր„), հմմտ. Հայ. պնակ յունե. πίναξ-էն, որ նոյնպէս ի-ն յունե. բառին չունի, որ հապ միայն վերաբերական կորուստ է։

2. Հայ. փեղկ բառը կապ ունի բան իս փեղկն եւ փեղկոտ հետ։ Հայ. փեղկ-ի կը պատկանին փեղկի (-յ-ոյ) եւ փեղկեղի (-ղ-ոյ), ուր -ի հնդեւր. *iyos էր, իակ եղ-ի *եղ-ի-ն տեղն է։

3. Գիտնալով, որ լատ. sorex գ. Spitzmaus է, կարելի է ըսել իս, որ հայ. ա-ի-ն յունե. ἀχίς "Spitze„-էն փոխ առնուած է։

Այս բառը ո-ի մէջ դնահատուած է, բարգաւթիւն մը մուկն եւ հարս բառերու, հմմտ. ա. ֆելլինծիկ եւ ֆելլէն եւ մատ. menyét "աքիս„ եւ meny "ոռ„ meny-ecske „nupta", իսկ-ի մէջ ալ donnola "աքիս„ կայ donna "տիկին„-ի մօտ եւսլէն։

4. Ցրանս.-Հայ. պիւկ (bikha) "տիկին„ ա.-ն է, հմմտ. ճագ. bike, bige տիկին, կազ. bigăč "հարսն„ ճագ. bigădž "օրիորդ„։ Ցարանկոյա չկայ, որ կազ. bəkăč "երիտասարդ իգ. խոյ„ bikăč "իգ. մազի„ bəkăč-bərdm "գառն„ bəgăč-bzau "մազի-ն ալ մի ֆռ. նոյն բառն է, որ վերջին նշանակութենեն բացատրելու է նաեւ փոխ առն. մատ. bekecs „Pekesche" "պչեստ մը„ բառին իմաստը, հմմտ. նշանակութիւնն վերայ հայ. պիլ "ձոխ„ *այծ„, նմնչանակութենեն բան Lidén-ի Arm. Stud. էջ 10—14 (որ մատ. բառէն են յետոյ չեխ-սլով. bekeš, լեհ. bekiesza եւ լիթ.-էն նրգ. Bekesche, Pekesche).

5. Հայ. հաղ (-ղ) կը բացատրէ Bugge IF. 1, 442 an-ի-էն առ սկր. ánila, տե՛ Lidén Arm. Stud. էջ 39, ծան. Ա։ Ես չեմ ընդունիր Bugge-ի

digitised by A.R.A.R.@